

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE.
CULTURĂ”**

Cultul Triadei Capitoline în Dacia Romană
-Rezumat-

Conducător științific:
Prof. univ. dr. *Sorin NEMETI*

Candidat:
Sergiu-Traian SOCACIU

Cluj-Napoca
2025

Cuprins

I. Introducere.....	3
Scopul lucrării și bibliografia de bază.....	3
Considerații cu privire la metodologia de cercetare și structura lucrării.....	5
II. Cultul Triadei Capitoline.....	9
Triada Capitolină în lumea romană	9
Triada Capitolină în Dacia romană.....	13
III. Cultul lui Iupiter	23
Iupiter în lumea romană.....	23
Cultul lui Iupiter în Dacia romană.....	27
Materialul epigrafic.....	27
Materialul figurat	52
IV. Cultul zeiței Iunona.....	65
Iuno în lumea romană	65
Iuno în Dacia romană	66
Materialul epigrafic.....	66
Materialul figurat	72
V. Cultul zeiței Minerva.....	80
Minerva în lumea romană.....	80
Cultul Minervei în Dacia romană	82
Materialul epigrafic.....	82
Materialul figurat	86
VI. Edificii și spații de cult.....	92
Capitoliul de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa	92
Edificii de cult presupuse	93
VII. Concluzii.....	100
VIII. Repertoriul monumentelor epigrafice și sculpturale.....	103
Sursa imaginilor.....	341
Abrevieri.....	344
Bibliografie.....	349
Planșe.....	381

Rezumat

Lucrarea de față propune o analiză exhaustivă a unui segment distinct al vieții religioase din Dacia romană, și anume cultul Triadei Capitoline. Acesta a reprezentat cultul oficial al statului roman, simbolizând o marcă a romanității, introducerea sa în Dacia producându-se odată cu fondarea primului Capitoliu din prima colonie a provinciei, *Colonia Dacia Sarmizegetusa*. Demersul nostru își propune adunarea și analiza tuturor surselor arheologice care fac dovada prezenței acestui cult pe teritoriul provinciei Dacia. Analiza noastră, însă, nu se limitează strict la triada supremă a panteonului roman în ansamblul ei, ci urmărește și analiza cultului individual al fiecărei divinități capitoline în parte. Argumentul principal care a stat la baza alegerii acestei teme a fost lipsa unui repertoriu complet care să adune și să analizeze toate aceste piese dintr-o perspectivă monografică. Scopul acestui demers este acela de a vedea în ce măsură cultul acestor divinități a reușit să transcendă caracterul său strict oficial, ilustrând o serie de aspecte personale, ce țin de credințele și preferințele religioase individuale ale adoratorilor. În acest scop, am elaborat un repertoriu amănunțit al tuturor pieselor cunoscute din publicații, care au fost puse în legătură cu aceste divinități. Sursele adunate în cadrul repertoriului cuprind în primul rând monumente epigrafice. Acestea sunt completate de materialele figurate, obținându-se un cadru general al răspândirii respectivelor culte în cadrul provinciei.

Din punct de vedere al conținutului, lucrarea de față se structurează în cinci capitole, grupate într-o primă secțiune analitică, urmată apoi de cea mai extinsă parte a lucrării, care cuprinde repertoriul monumentelor epigrafice și figurate, care stau la baza acestei lucrări. Astfel, în cadrul acestor capitole sunt analizate pe rând cultul Triadei Capitoline, cultul lui Iupiter, cultul Iunonei, cultul Minervei și problema locurilor și a edificiilor de cult dedicate acestor divinități. Structura fiecărui capitol dedicat acestor culte cuprinde două părți principale. Prima parte are un rol introductiv, ilustrând evoluția și principalele caracteristici ale respectivului cult în lumea romană. În cea de-a doua parte, sunt analizate diferitele aspecte ale cultului în cadrul provinciei Dacia prin prisma materialelor identificate. Pe baza materialelor analizate, acest subcapitol se împarte în două paliere, respectiv cel epigrafic și cel iconografic.

În ceea ce privește cultul Triadei Capitoline în ansamblu său, acesta este slab reprezentat în cadrul provinciei, însumând doar un număr de 14-15 atestări epigrafice și nici măcar o reprezentare identificată cu certitudine. Această situație ar pute să se explice în parte

prin caracterul oficial și conservator al cultului, precum și prin influența pe care cultul lui Iupiter a avut-o în cadrul propagandei imperiale, acaparând funcțiile politice și ideologice pe care Triada Capitolină le deținea. Totodată, dedicațiile închinat Triadei Capitoline prezintă un caracter oficial, fiind realizate de personaje din înaltul aparat administrativ al provinciei sau orașelor, precum și înalți ofițeri sau comandanți din cadrul armatei. Din aceste motive, cultul Triadei Capitoline în Dacia ni se înfățișează ca o manifestare a loialismului politic al dedicanților, fără a ne oferi vreun indiciu cu privire la preferințele religioase personale ale dedicanților.

În ceea ce privește cultul lui Iupiter, acesta se dovedește a fi mult mai complex, acaparând marea majoritate a dedicațiilor votive din provincie. Astfel, până în momentul de față cunoaște un număr de 315 inscripții votive dedicate lui Iupiter și 80 de reprezentări care îl înfățișează pe zeul suprem. Cu toate acestea, și în cazul acestui cult, am identificat același formalism în cadrul dedicațiilor votive, precum și în reprezentările figurate ale zeului, care se încadrează în tiparele iconografice clasice, întâlnite și în restul Imperiului. Epitetele întâlnite sunt cele clasice, în marea majoritate a cazurilor atribuindu-i-se epitetele *Optimus Maximus*, dar și alte epitete specifice, precum *Conservator*, *Custos*, *Fulgurator*, *Victor* sau *Sator*. Printre epitetele mai deosebite identificate se numără *Cohortalis*, *Depulsor*, *Aeternus*, *Paternus*, *Montanus*, *Appenninus* sau *summus exsuperantissimus*. În ceea ce-i privește pe dedicanți, aceștia par să acopere toate straturile sociale ale provinciei, de la sclavi, meșteșugari și liberi, până la înalții demnitari, guvernatori și comandanți ai legiunilor. În marea majoritate a cazurilor, motivațiile politice în practicarea cultului lui Iupiter sunt evidente, date fiind funcțiile ocupate de dedicanți și limbajul epigrafic sumar folosit în textul dedicațiilor. Cu toate acestea, după cum am văzut, prezența unor formule dedicatorii specifice în unele inscripții votive, lasă să se întrevadă posibile preferințe religioase personale ale dedicanților. De la caz la caz, acestea pot varia de la indicații și oracole primite în vis, până la simple dedicații puse în sănătatea personală a dedicantului sau a familiei sale. Toate aceste aspecte ne îndeamnă să bănuim în unele cazuri și o preferință personală a dedicanților pentru cultul lui Iupiter, care depășește, astfel, sfera intereselor politice, reprezentate în primul rând de manifestarea loialității față de Imperiu.

În comparație cu cultul lui Iupiter, cultul zeiței Iunona în Dacia romană este unul minor. Se cunosc puține reprezentări sigure ale zeiței, iar inscripțiile votive o menționează pe Iunona de cele mai multe ori în cadrul Triadei Capitoline sau în asociere cu Iupiter. Ea este venerată în Dacia în primul rând ca membră a Triadei Capitoline și paredră a zeului suprem, sub numele

de *Iuno Regina*. Datorită acestor aspecte, preferințele religioase sincere ale dedicanților sunt greu de identificat. Cultul Iunonei trebuie să se fi bucurat de o anumită popularitate în rândul femeilor, după cum sugerează dedicația Marciei Cara de la Ulpia Traiana. Datorită calității sale de zeiță protectoare a femeilor și a familiei, Iunona a fost probabil venerată în cadrul unor culte domestice, mai puțin vizibile în spațiul public, caracterizate de manifestări de credință mai modeste care nu lasă urme arheologice.

Nici în cazul zeiței Minerva manifestările cultului nu sunt foarte numeroase. Aceasta este menționată în 32 sau poate 33 de inscripții votive, iar imaginea sa poate fi recunoscută în 41 de reprezentări. Aproape jumătate dintre inscripțiile votive închinete Minervei o invocă pe zeiță în cadrul Triadei Capitoline. De cele mai multe ori zeița este invocată fără epitet, iar dintre epitetele acordate, cel mai frecvent este *Augusta*, urmat de *Victrix*, *Sancta* și *Supera*. Caracterul oficial al cultului său este evidențiat de prezența mai multor comandanți și procuratori financiari în rândul dedicanților. Analiza materialului epigrafic ne-a relevat popularitatea cultului său în cadrul armatei, în special în rândul corpului tehnic și administrativ. Totodată, în mediul civil, zeița s-a bucurat de o mai mare popularitate în rândul intelectualilor, a căror meserii sunt puse în legătură cu practicarea scrisului, precum *actarii* sau *librarii*. Nu în ultimul rând, zeița Minerva este venerată cu precădere și de către unii meșteșugari. Putem observa astfel, cum marea majoritate a dedicanților dețin meserii încadrate în rândul acelor ocupații aflate sub patronajul Minervei, ceea ce ne determină să considerăm sincere mare parte din dedicațiile votive închinete zeiței de către acești adoratori. În ceea ce privește materialul figurat, reprezentările zeiței Minerva sunt cele mai variate, în comparație cu celelalte divinități ale Triadei Capitoline. Acestea cuprind, pe lângă reliefuri votive și statuete, numeroase reprezentări mai mărunte, unele cu caracter utilitar, precum garnituri de armură, tipare ceramice și aplici. Această varietate pare să sugereze, de asemenea, o popularitate a zeiței, ce trece dincolo de aspectele oficiale ale cultului său și care pare să se lege de unele preferințe personale ale comanditarilor acestor piese. Prin urmare, putem considera că din rândul divinităților capitoline, Minerva este divinitatea care se apropie cel mai mult de nevoile și preferințele adoratorilor săi, cultul său trecând dincolo de sfera cultelor oficiale, numărându-se printre zeitățile ale căror culte au fost practicate datorită unei devoțiuni sincere a adoratorilor lor și nu doar datorită unor interese politice, motivate de dorința de promovare socială.

În ceea ce privește edificiile de cult din Dacia se poate constata că acestea sunt aproape absente. Cu excepția Capitoliului de la Ulpia Traiana, observăm că nu se cunosc alte edificii de cult dedicate Triadei Capitoline sau vreuneia din divinitățile care o compun. Deși la Apulum

avem atestate epigrafice unele temple dedicate lui Iupiter, acestea nu au fost identificate în teren până în prezent. Totodată, diferitele teorii cu privire la existența unor sanctuare în unele centre ale Daciei, bazate pe unele descoperiri arheologice ni se arată în linii mari arbitrare. În majoritatea cazurilor, aceste presupuneri au fost făcute pe baza unor cercetări parțiale sau a unor descoperiri punctuale, care de cele mai multe ori nu pot fi puse în legătură cu o anumită structură.

Prin urmare, cultul Triadei Capitoline în Dacia romană a avut un rol eminent oficial, fiind practicat în general doar de personalități importante ale administrației provinciale și a armatei. Principalele funcții politice și propagandistice ale acestui cult au fost absorbite, însă, de cultul lui Iupiter, care de cele mai multe ori este invocat fără celelalte două zeițe. Din această cauză, cu câteva excepții, care par să denote o devoțiune sinceră a dedicanților față de zeul suprem, marea majoritate a dedicațiilor se încadrează în sfera loialismului politic. Același caracter oficial reiese în general și din cultul celorlalte două zeițe. Cu toate acestea, după cum am văzut, mai ales în cazul Minervei, dincolo de gesturile oficiale, din multitudinea dedicațiilor închinatelor celor trei divinități, reies unele gesturi votive care ne ilustrează și anumite sentimente sincere și personale ale adoratorilor. Astfel, dacă Triada Capitolină în ansamblul ei reprezintă doar o emanație a puterii imperiale și a religiei loialității politice, cultele individuale ale celor trei divinități reușesc să surprindă unele gesturi personale ale adoratorilor, înfățișând, astfel, o imagine mult mai amplă a acestor culte.

Bibliografie selectivă

Izvoare

Paus. = Pausanias, *Ἑλλάδος Περιήγησις*.

Plin., *HN* = Plinius Maior, *Naturalis Historia*.

Serv. = Servius, *Vergilii Aeneidos Comentarium*.

Suet. = Suetonius, *De vita caesarum*.

Livy = Titus Livius, *Ab Urbe Condita*.

Varro, *Ling.* = Varro, *De Lingua Latina*.

Abrevieri bibliografice

Albrecht *et alii* 2018

J. Albrecht, C. Degelmann, V. Gasparini, R. Gordon, M. Patzelt, Georgia Petridou, Rubina Raja, Anna-Katharina Rieger, J. Rüpke, B. Sippel, E. R. Urciuoli, Lara Weiss, *Religion in the making: the Lived Ancient Religion approach*, în *Religion*, XLVIII, 4, 2018, pp. 568-593.

Alexandrescu 2013

Cristina-Georgeta Alexandrescu (ed.), *Jupiter on your side. Gods and humans in antiquity in the Lower Danube area*, București, 2013.

Alicu *et alii* 1979

D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *Figured Monuments from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, BAR International, Series 55, Oxford, 1979.

Altheim 1938

F. Altheim, *A History of Roman Religion*, Methuen and London, 1938.

Banti 1973

Luisa Banti, *Etruscan Cities and their Culture*, Berkeley-Los Angeles, 1973.

Bartels/Kolb 2011

J. Bartels, Anne Kolb, *Ein angeblicher Meilenstein in Novae (Moesia Inferior) und der Kult des Deus Aeternus*, în *Klio*, XCIII, 2, 2011, pp. 411-428.

Barton 1982

I. M. Barton, *Capitoline Temples in Italy and the Provinces (especially Africa)*, în ANRW, II, 12, 1, pp. 259-342.

Băluță 1974

C. L. Băluță, *Monumente sculpturale de la Apulum*, în Apulum, XII, 1974, pp. 117-133.

Băluță 1976

C. L. Băluță, *Plăci votive de la Apulum*. În Apulum, XIV, 1976, pp. 131-146.

Băluță 1980

L. C. Băluță, *Statui reprezentând pe Jupiter tronans descoperite la Apulum*, în Apulum, XVIII, 1980, pp. 101-106.

Băluță 1988

C. L. Băluță, *Monumente sculpturale de la Apulum*, în Apulum, XXV, 1988 (1989), pp. 251-268.

Bărbulescu 1985

M. Bărbulescu, *Culte greco-romane în provincia Dacia*, Cluj-Napoca, 1985 (Teză de doctorat).

Bărbulescu 1997

M. Bărbulescu (coord.), *Civilizația romană în Dacia*, Cluj-Napoca, 1997.

Bărbulescu 2003

M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia Romană²*, Cluj-Napoca, 2003.

Bărbulescu 2012

M. Bărbulescu, *Inscripțiile din castrul legionar de la Potaissa / The Inscriptions of the Legionary Fortress at Potaissa*, București, 2012.

Bărbulescu 2015

M. Bărbulescu, *Arta romană la Potaissa*, Cluj-Napoca, 2015.

Beard et alii 1998

Mary Beard, J. North, S. Price, *Religion of Rome. Vol. 1: A History*, Cambridge, 1998.

Beard et alii 1998a

Mary Beard, J. North, S. Price, *Religion of Rome. Vol. 2: A Sourcebook*, Cambridge, 1998.

Bianchi 1951

U. Bianchi, *Questions sur les origines du culte capitoline*, în *Latomus*, X, 1951, pp. 413-418.

Bodor 1989

A. Bodor, *Die griechisch-römischen Kulte in der Provinz Dacia und das Nachwirken einheimischer Traditionen*, în *ANRW*, II, 18, 2, 1989, pp. 1077-1164.

Bondoc/Filip 2019

D. Bondoc, G. Filip, *Jupiter Fulminans de la Cioroiu Nou*, în *Oltenia*, XXVI, 2019, pp. 110-116.

Bordenache 1969

Gabriella Bordenache, *Sculture greche e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, București, 1969.

Carbó García 2022

J. R. Carbó García, *Where the lightning strikes, when the gods intervene. Divine agency and space sacralisation in Roman Dacia*, în S. Nemeti, Irina Nemeti, F. G. Fodorean, S. Cociș, *Est modus in rebus. Essays presented to professor Mihai Bărbulescu at his 75th anniversary*, Cluj-Napoca, 2022, pp. 183-193.

Carbó García 2022a

J. R. Carbó García, *Dreamed – but lived – ancient religions in Roman Dacia. Religious communication and specialization concerning dreaming*, în *Acta MN*, LIX, 1, 2022, pp. 97-111.

Cătinaș 2013

Ana Cătinaș, *Sculpture Workshops in Roman Potaissa*, în Alexandrescu 2013, pp. 115-121.

Cherici 1989

A. Cherici, *Keraunia*, în *ACI*, XLI, 1989, pp. 329-382.

Cenati *et alii* 2023

Chiara Cenati, Denisa Murzea, Victoria González Berdús, *Sounds from Sarmizegetusa: Poetry and Performance in the Province of Dacia*, în *Acta MN*, LX, 1, 2023, pp. 139-159.

Cociș *et alii* 2003

S. Cociș, A. Ursuțiu, C. Cosma, R. Ardevan, *Area Sacra de la Hăbad*, în *Damian* 2003, pp. 149-191.

Colonna 2006

G. Colonna, *Sacred Architecture and the Religion of the Etruscans*, în Thomson de Grummond/Simons 2006, pp. 132-172.

Crăciun/Sion 2003

Cristina Crăciun, Anișoara Sion, *Edificiul de cult din punctul Drumuș (Edificiul T II)*, în *Damian* 2003, pp. 287-337.

Cupcea 2017

G. Cupcea, *Timekeeping in the Roman Army*, în *Cass. Q.*, LXVII, 2, 2017, pp. 597-606.

Daicoviciu 1932

C. Daicoviciu, *Contribuții la syncretismul religios în Sarmizegetusa*, în *AISC*, I/1, 1928-1932, pp. 81-88.

Daicoviciu/Alicu 1981

H. Daicoviciu, D. Alicu, *Edificii de cult la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (I)*, în *Acta MN*, XVIII, 1981, pp. 59-84.

Diaconescu 2005

Al. Diaconescu, *Statuaria majoră în Dacia romană*, vol. 2, Cluj-Napoca, 2005.

Diaconescu 2013

Al. Diaconescu, *Forurile Sarmizegetusei: O plimbare imaginară prin centrul politico-administrativ al micii Rome de la poalele Retezatului*², Cluj-Napoca, 2013.

Dudău 2013

Al. Dudău, *Cultul geniilor la Micia: o privire asupra inscripțiilor*, în *Sargetia*, S. N., IV, 2013, pp. 211-229.

Dumézil 1996

G. Dumézil, *Archaic Roman Religion*, Baltimore-London, 1996.

Fears 1981

J. R. Fears, *The Cult of Jupiter and Roman Imperial Ideology*, în ANRW, II, 17, 1, 1981, pp. 3-141.

Fenechiu 2006

Carmen-Adela Fenechiu, *Noțiunea de numen în textele literare și epigrafice*, Cluj-Napoca, 2006 (Teză de doctorat).

Gallina 1970

Anna Zevi Gallina (ed.), *Civiltà romana in Romania* (Catalog de expoziție), Roma, 1970.

Girard 1981

J. L. Girard, *La place de Minerve dans la religion romaine au temps du principat*, în ANRW, II, 17, 1, 1981, pp. 203-232.

Girard 1981a

J. L. Girard, *Domitien et Minerve: une prédilection impériale*, în ANRW, II, 17, 1, 1981, pp. 233-245.

Gros 1996

P. Gros, *L'architecture romaine: du début du IIIe siècle av. J.-C. à la fin du Haut-Empire. (1) Les monuments publics*, Paris, 1996.

Isac 1974

D. Isac, *Contribuții la iconografia religioasă a Daciei romane. Iuppiter „Verospi”*, în Acta MN, XI, 1974, pp. 61-79.

Isac/Bărbulescu 2008

D. Isac, M. Bărbulescu, *Neue Paraderüstungen aus Dakien*, în Acta MN, XLIII-XLIV, 1, 2006-2007 (2008), pp. 211-231.

Johnston 2007

Sarah Iles Johnston (gen. ed.), *Ancient Religions*, Cambridge-Massachusetts-London, 2007.

Jones 1929

L. W. Jones, *The Cults of Dacia*, Berkeley-London, 1929.

Kolendo 1989

J. Kolendo, *Le culte de Jupiter Depulsor et les incursions des Barbares*, în ANRW, II, 18/2, 1989, pp. 1062-1076.

Latte 1960

K. Latte, *Römische Religionsgeschichte*, München, 1960.

Liebenam 1909

W. Liebenam, *Fasti consulares Imperii Romani, von 30 v. Chr. bis 565 n. Chr. mit Kaiserliste und Anhang*, Bonn, 1909.

MacMullen 1981

R. MacMullen, *Paganism in the Roman Empire*, New Haven – London, 1981.

Man 2010

Nicoleta Man, *Art and Religion on the Eastern Part of Dacia (With Special Regard to the Upper Mureș Area)*, în Marisia, XXX, 2010, pp. 95-114.

Marinescu/Bărbulescu 1997

Lucia Marinescu, M. Bărbulescu, *Iupiter de la Potaissa. Contribuții la iconografia ioviană în Dacia*, în Bărbulescu 1997, pp. 138-156.

Moga 1974

V. Moga, *Un nou monument de la Apulum reprezentând pe Iuppiter Tronans*, în Acta MN, XI, 1974, pp. 81-83.

Nemeti 2005

S. Nemeti, *Sincretismul religios în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2005.

Nemeti 2012

S. Nemeti, *Dialoguri păgâne. Formular votiv și limbaj figurat în Dacia romană*, Iași, 2012.

Nemeti 2015

S. Nemeti, *Vota pro salute imperatoris in Dacia*, în C&C, X, 2015, pp. 251-262.

Nicolae 2011

Maria-Corina Nicolae, *The Capitoline Triad in Roman Dacia*, în *Peuce* SN, 9, 2011, pp. 291-304.

Ota 2007

R. Ota, *Jupiter Fulminans în iconografia religioasă apulensă*, în *Pontica*, XL, 2007, pp. 255-265.

Ota 2013

R. Ota, *Remarks on the stone representations of Jupiter in Roman Dacia*, în Alexandrescu 2013, pp. 63-78.

Ota/Bolog 2019

R. Ota, A. C. Bolog, *A bronze figurine of Minerva discovered at Apulum*, în *Acta Arch.*, LXX, 2, 2019, pp. 317-323.

Ota/Oargă 2020

R. Ota, O.-M. Oargă, *Două altare votive închinat lui Iupiter descoperite la Apulum*, în *Apulum*, LVII, 2020, pp. 295-306.

Petolescu 1976

C. C. Petolescu, *Relieful votiv în Oltenia romană*, în *CA*, II, 1976, pp. 287-304.

Piso 1974

I. Piso, *Votorum nuncupatio de Sarmizegetusa*, în *RevRHist*, XIII, 5-6, 1974, pp. 723-733.

Piso 1993

I. Piso, *Fasti Provinciae Daciae (I). Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993.

Piso 2000

I. Piso, *I pomarenses din Sarmizegetusa*, în G. Paci (ed.), *Επιγραφαι. Miscellanea epigrafica in onore di Lidio Gasperini*, Roma, 2000, pp. 737-744.

Piso 2010

I. Piso, *Il Capitolium, l'Epulum Iovis e il Dies Iovis nella Dacia Romana*, în L. Zerbini (ed.), *Roma e le province del Danubio*, Catanzaro, 2010, pp. 269-278.

Piso 2013b

I. Piso, *Fasti Provinciae Daciae (II). Die Ritterlichen Amsträger*, Bonn, 2013.

Piso 2017

I. Piso, *La signification du dies Iouis sur une inscription de Villadecanes (Espagne Tarraconaise)*, în CCG, XXVIII, 2017, pp. 135-150.

Piso 2017a

I. Piso, *Forul lui Antoninus Pius (forum novum) și Capitoliul*, în Țentea/Rațiu 2017, pp. 32-38.

Piso/Drîmbărean 1999

I. Piso, M. Drîmbărean, *Fulgur conditum*, în Acta MN, XXXVI, 1, 1999, pp. 109-110.

Piso et alii 2012

I. Piso, F. Marcu, O. Țentea, G. Cupcea, Rada Varga, *Das Kapitol von Sarmizegetusa*, în Dacia, LVI, 2012, pp. 119-124.

Pop 1966

C. Pop, *Iuppiter de la Potaissa*, în Acta MN, III, 1966, pp. 465-466.

Popescu 2004

M. Popescu, *La religion dans l'armée romaine de Dacie*, București, 2004.

Pribac 2006

S. Pribac, *Aspecte sociale ale vieții spirituale din Dacia romană*, Timișoara, 2006.

Rives 1992

J. Rives, *The Iuno Feminae in Roman Society*, în Echos du Monde Classique / Classical Views, XXXVI, n. s., 11, 1992, pp. 33-49.

Rüpke 2007

J. Rüpke (ed.), *A Companion to Roman Religion*, Malden-Oxford-Carlton, 2007.

Rüpke 2011

J. Rüpke, *Lived Ancient Religion: Questioning "Cults" and "Polis Religion"*, în Mythos, V (18), 2011, pp. 191-204.

Rüpke 2016

- J. Rüpke, *On Roman Religion: Lived Religion and the Individual in Ancient Rome*, Ithaca-London, 2016.
- Rüpke 2018
- J. Rüpke, *Pantheon: A New History of Roman Religion*, Princeton-Oxford, 2018.
- Rüpke/Woolf 2021
- J. Rüpke, G. Woolf (eds.), *Religion in the Roman Empire*, Stuttgart, 2021.
- Rusu-Pescaru/Alicu 2000
- Adriana Rusu-Pescaru, D. Alicu, *Templele romane din Dacia (I)*, Deva, 2000.
- Sanie 1981
- S. Sanie, *Culte orientale în Dacia romană. I. Cultele siriene și palmiriene*, București, 1981.
- Scott Ryberg 1931
- Inez Scott Ryberg, *Was the Capitoline Triad Etruscan or Italic?*, în *AJPh*, LII, 2, 1931, pp. 146-156.
- Szabó 2018
- C. Szabó, *Sanctuaries in Roman Dacia. Materiality and Religious Experience*, Oxford, 2018.
- Toutain 1907
- J. Toutain, *Les cultes païens dans l'Empire romain. Première Parite: Les Provinces Latines*, Paris, 1907.
- Tudor 1945
- D. Tudor, *Monuments de pierre de la collection Cezar Bolliac au Musée National des Antiquités de București*, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, pp. 407-425.
- Tutilă 2017
- Oana Tutilă, *On a depiction of Jupiter and Juno from Gorj County Museum*, în *Oltenia*, XXIV, 2017, pp. 95-104.
- Țeposu-Marinescu/Pop 2000

Lucia Țeposu-Marinescu, C. Pop, *Statuete de bronz din Dacia Romană. Monografii (I)*, București, 2000.

Wissowa 1912

G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*², München, 1912.

Wollmann 1979

V. Wollmann, *Monumente epigrafice și sculpturale din regiunea minieră Alburnus Maior – Ampelum*, în *Sargetia*, XIV, 1979, pp. 191-202.

Wollmann 1986

V. Wollmann, *Un lucus la Alburnus Maior*, în *AIIA*, XXVII, 1985-1986, pp. 253-295.

Zugravu 2005

N. Zugravu, *Divinități și experiențe onirice în Dacia*, în *EN*, XIV-XV, 2004-2005, pp. 101-122.